

KÖNYVSZEMLE

Vajda András: *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a mindennapokban egy Maros megyei településen.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013, 300 p.

Miért, mit és hogyan írtak az emberek? Akár zavarba is jöhetünk, ha a fenti kérdésekre válaszolnunk kellene. Egyrészt, mert több ezer éves története során az írás szinte számba vehetetlen formában és funkcióban volt jelen az emberiség életében. Már akkor is elbizonytalanodunk, ha csupán arra gondolunk, mi magunk a betűk elsajátítása óta milyen változatos formában találkoztunk vele, és vettük igénybe; hogy az elektronikus írás elterjedése milyen nagy mértékben szorította vissza, építette le a kalligrafikus írást. S ha mások írás- és olvasásszokásaira is ki kellene térnünk, ismét be kellene ismernünk tájékozatlanságunkat. Mint ahogy azt is nehezen tudjuk elképzelni, hogyan igazodnak el írás nélkül az analfabéták a teleírt világunkban.

A fenti kérdésekre olyan tudományok keresik a választ mint az epigráfia, a paleográfia, a grafológia, a nyelvészet, a szociológia, a történelemtudomány, a művelődéstörténet, a kommunikációtudomány, a médiatudomány, az irodalomtudomány, de legfőképpen az etnológia és az antropológia. A magyar íráskutatás kérdésfelvetése főként történészek részéről

fogalmazódott meg (Hajnal István, Benda Kálmán, Jakó Zsigmond, Tóth István György). Vajda András néprajzkutatóként írt doktori disszertációt egy Maros menti település, Sáromberke írásszokásairól, s ez a disszertáció a közelmúltban az olvasók kezébe került. Ezt a könyvet szeretnénk most bemutatni.

Sáromberke a Maros bal partján fekszik, Marosvásárhely közelében, a Teleki család hajdani birtokán. A feljegyzések az 1750-es évektől jelzik iskolamester jelenlétét. A 20. században az iskola és az egyház mellett különböző egyesületek és intézmények szervezték a falu kulturális életét. A 2002-es népszámlálás 1648 személyt jegyzett a településről. A földek kollektivizálásáig a lakosság zöme földművelésből élt, az utóbbi félszázad során a kézművesek és az ingázó munkások száma megnőtt. Ebben a környezetben, ilyen körülmények között került sor az írás birtokbavételére. Vajda András 10 család és több intézmény (református egyház, iskola, művelődési ház) irattárát vonta be az elemzésbe. Ez a gazdag – a 19. század végétől a 20. század elejéig nyúló időszakra kiterjedő – adat-

bázis az írás meghonosodásának és gyakorlatának helyzeteit, az írás funkcióit, a falu lakóinak íráshasználati habitusait teszi láthatóvá.

A település központjába települt intézmények az íráshasználat által megteremtették a nyilvános szférát (vásártér, iskola és óvoda, művelődési ház, posta- és telefonhivatal, Hangya Szövetkezet, községháza, boltok). Az általuk kezdeményezett írásbeli kommunikáció világi tartalmakat honosított meg és forgalmazott. Ezek a tartalmak a közéleti eseményekre mobilizáló szándékot követtek, változó intézményi nézőpontokat érvényesítettek, a rendelkezések és a reklámok nyelvi megoldásait alkalmazva aktuális eszményekre hangolták rá a település lakóit. A nyilvános tér másik pólusán a templomi írásbeliség a megváltozott kontextusban (ateizmus, tudományos materializmus, politikai ideológiák, globalizáció) biztosította a vallásos szemlélet átadásának folytonosságát, a magánélet vallásos eszmékhez és eszményekhez való hozzáigazítását. Az írás a falu főterében zajló küzdelem médiuma volt.

Jelentősen eltér a kötet következő fejezetének szemlélete és szándéka. Három család (paraszt)írástírájának kvantitatív, tipológiai és tartalmi elemzése azt követi nyomon, hogy az írás hogyan épült a család mint társadalmi alapformáció életébe, életvezetésébe és kapcsolattartásába. Habár az írástírólogia egyik klasszikus szerzője azt feltételezte, hogy az írás hatása csupán

a családnál nagyobb szociális formációkat érintette meg, alakította át, Vajda András következtetései a 20. századra vonatkozóan korrigálják ezt a kijelentést. A családok birtokában lévő, bizonyára egy nagyobb szövegtörzshöz tartozó 1311 irat (nyugta, elismervény, számla, bizonylat, telekkönyv, szerződés, tulajdonlevél, oklevél) a családi íráshasználat gyakorlataira vet fényt. A 18. század végétől kiépülő adminisztráció az írás által közvetítette elvárásait a család felé, s a család szintén írásban kényszerült válaszolni a hivatalok kihívására. Ezáltal az írás a család mint formáció életének jogi, törvényes, adminisztratív kereteit építette meg, ellenőrizte és szabályozta a tulajdonjogot, a gazdálkodást, a termelést, a családtagok életpályáját és státusát. Az oralitással szemben hivatalosnak átminősülő írás és az iratok családon belüli tárolása, őrzése, használata vezetett el a családi irattárak szerveződéséhez, az irattárolás, az iratgyártás és -használat rutinjának kialakulásához, s ezáltal a családi identitás generációkon keresztül közvetítéséhez.

A kötet harmadik tömbje a családi íráshabitusok vizsgálatáról átvezet az individuális, privát írásgyakorlatok vizsgálatára. Ezúttal a szerző azt követi nyomon, hogy az írás hogyan lesz a családi és személyes identitások teremtésének, kifejezésének és közvetítésének eszközévé. Az újabb fejezetben elemzés olvasható a privát levelezés el-

terjedésének okairól (a családtagok munkamigrációja, a háborúk okozta szétszóródása, a turizmus fellendülése, a kapcsolatháló kiszélesedése), az idő múlásának fokozott/kényszerű számoltartása által kiváltott nosztalgia, emlékéllátás írott formáiról (emlékverses füzet nyitása, naplóvezetés, a tárgyak datálása, események megörökítése). Sáromberkén, akárcsak másutt, megszületett a saját gondolatok és érzések irodalmi formába öntésének igénye; a szakirodalom ezt az irodalmat nevezi a naiv, amatőr, betolakodó irodalomnak. A 20. század eseményei (háborúk, hadifogság, kollektivizálás) intenzív és partikuláris élményeket kínáltak fel, az egyéneket sajátos, személyes döntések meghozatalára kényszerítették. Ez – valamint az élményeknek az elmagányosodás miatti kibeszéletlensége – vezetett el az egyéni életpályák megörökítésnek eltömegesedéséhez, a narratív identitás formájának tekinthető kéziratok, önéletrészek, naplók megírásához. Külön elemzés tekinti át Sáromberke falumnográfiait mint a lokális identitás írásba, narratív formába öntött alakzatát.

Vajda András egy településre szűkíti vizsgálatának határait. Eljárása azzal az előnnyel jár, hogy az írás történetében Európa-szerte lezajlott változást követhetővé teszi az olvasók számára. Következtetései általános érvényűek. Sikerül rekonstruálnia azt a folyamatot, amely során az írás kikerül az írás specialistáinak, az írástudóknak

a kezéből és az intézmények felügyelete alól, beépül a magánéletbe, és változatos szerepeket vállal fel.

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete doktori iskolájának oktatói és hallgatói 2008-ban indították az *Ember és kontextusok* sorozatot. A forrásközlő kötetek a társadalomkutatók és a népi életforma, a néphagyományok iránt érdeklődő olvasók figyelmére tartanak számot. Vajda András könyve a sorozat 9. kötete. Előzményét képezi a magyarvistai András Erzsi Erdei (1. kötet, gondozta Ambrus Judit, 2008), a mezőkeszűi Kiss Dániel (5. kötet, gondozta Bajkó Árpád, 2010), a mezőköbölkúti Nagy Julianna (7. kötet, gondozta Ozsváth Imola, 2012) kéziratok életművének, egy sáromberki férfi önéletrészesének (2. kötet, gondozta Vajda András, 2008), udvarhelyszéki néptanítók életpályájának és élettörténetének (3. kötet, gondozta Ozsváth Imola, 2009), a mezőszéki Detreheuntelep 20. századi történeteinek (6. kötet, gondozta Keszeg Vilmos, 2012), betegségekre és gyógyítókra vonatkozó tudás (4. kötet, gyűjtötte Kocsis Mónika, Kosz Zsófia, Soós Párhonyi Tímea, Bajkó Árpád, 2010), rontók, gyógyítók és áldozatok történeteinek (8. kötet, gyűjtötte Fodor Attila, Salánki-Fazekas Éva, Salló Szilárd, 2012) elemzése. A kötetek DVD-melléklete gazdag vizuális és hangzó anyaggal szemléltetik a kutatás tárgyát.

Keszeg Vilmos